

Sprognormer og konfigurerering af personer i fiktive fortællende tekster

Magi og kunst er det samme, – sagde Palle W. Isterød. – Poesi er magisk bevægelse. – Mon ikke, der skulle være lidt cognac tilbage i flasken derovre?

Hans Scherfig, *Den fortabte abe*

Følgende tekststykke kan give anledning til nogle overvejelser over konfigurereringen af personer i fiktive, fortællende tekster. Det stammer fra indledningen til en novelle af Sophus Schandorph.

E.l.A. »Cand. Phil. Thorvald Petersen sprang let ned fra en anden klasses waggon og »satte af« med en vis gymnastisk dygtighed på perronens bræddegulv. Thorvald Petersen kunne ikke andet end være i godt humør. For første gang i ti år, skulle han gæste sin fødeby...«¹

Efter læsningen kan læsere svare på spørgsmål til forståelsen af tekststykket som f.eks.: Er Thorvald Petersen en yngling? Er Thorvald Petersen velstående? Er Thorvald Petersen en gammel mand? Er Thorvald Petersen ungdommelig af sind? Har Thorvald Petersen en positiv tilknytning til sin fødeby? Og det kan læsere gøre uden at de nødvendigvis kan forklare præcis hvorfor. Forståelsen af et tekststykke som dette må således også antages at foregå intuitivt. Men den kan ikke desto mindre rekonstrueres analytisk.

En læser går ikke uhildet til en tekst. Alene en overskrift som 'Novelle' aktualiserer nogle forestillinger om tekstens art, og disse forestillinger spiller en afgørende rolle i tolkningen.² Dette forhold vedrører dog først og frem-

1. Sophus Schandorph: »Kommisionsæren«, in Ole Storm (red.): *Danske forfattere beretter. Fortællinger om sære eksistenser*, København u.å.

mest forfatterens tekst, og i denne sammenhæng vil jeg kun beskæftige mig med fortællerens tekst. Forhold der vedrører forfatterens tekst, kan imidlertid danne baggrund for forståelsen af fortællerens tekst. Det kan vises med et simpelt eksempel fra ovenstående tekststykke. Læsere med almen viden kan ganske vist lave slutninger om den fortalte tid på grundlag af informationen om at perrongulvet er lavet af træ, og læsere med en sproghistorisk viden kan ganske vist også lave slutninger om fortællertiden på grundlag af udtrykket 'waggon'. Men det kræver yderligere en litteraturhistorisk viden at nå frem til at tekststykket stammer fra en samtidsnovelle, og at det der fortælles, således må foregå sidst i det nittende århundrede. Og denne antagelse kan have indflydelse på forståelsen af udtryksstørrelser i fortællerens tekst, f.eks. udtrykket 'Cand. Phil.'. Nu om dage er det en betegnelse for en embedseksamen, men i den fortalte tid er det en betegnelse for at man har taget filosofikum, og det gav ikke adgang til et embede. Når dette forbehold er nævnt, vil jeg gå til fortællerens tekst.

Man kan rekonstruere (fortæller-)tekststykkets forståelsespotentialer nogenlunde således. Tekststykket handler om Cand. Phil. Thorvald Petersen og mere specifikt om noget der sker i hans liv for første gang i 10 år. Det er nemlig sætningernes emner.³ Det er meddelt (*P*, §66) at Thorvald Petersen springer ned fra en togvogn, og det giver anledning til den antagelse at han har kørt med toget og er ankommet til sit bestemmelsessted. Det er også meddelt at den togvogn han springer ned fra, er en anden klasses, og det giver rimeligvis anledning til at læseren antager at han også har kørt på anden klasse.

Det forhold at han tituleres ved uddannelse (og ikke f.eks. ved et embede), og det at han kører anden klasse, kan muligvis også give anledning til en antagelse om hans økonomiske situation. Men det vil kun være en blandt flere konkurrerende hypoteser; der kunne jo være andre gode grunde til at han kørte på anden klasse, dvs. man kunne forestille sig situationer hvor Thorvald Petersen kørte på anden klasse og var velstillet.⁴ Antagelsen kan ikke desto mindre indgå i konfigureringen af personen. Det er også muligt at antage noget om Thorvald Petersens alder på grundlag af 1) hans nævnte uddannelsesniveau, 2) tituleringen, 3) hans forudsatte (*P*, §69) adræthed og ikke mindst på grundlag af 4) den meddelelse at han benytter sig af adrætheden i situationen, nemlig at han ikke er en yngling (1), men

2. Ole Togeby: »Den sproglige beskrivelse af fiktion og tekststart«, in Lars Heltoft og Carol Henriksen (red.): *Den analytiske gejst*, København 2001.

3. Ole Togeby: *PRAXT – Pragmatisk tekstteori*, Århus 1993, §66, 1. (Herefter forkortet *P*).

4. Denne beskrivelse af forståelsen tager udgangspunkt i Johnson-Lairds forsøg på at redegøre for logiske slutninger ved hjælp af modeller. P.N. Johnson-Laird: »Mental Models«, in H. A. Simon & C. A. Kaplan: *Foundations of Cognitive Science*, Massachusetts 1989.

dog endnu ung (2, 3 og 4). Nu kan man imidlertid godt forestille sig en situation hvor det er en midaldrende mand der tituleres således og stiger af toget på en tilsvarende måde. Hvis det ikke falsificerer, så modificerer det i hvert fald gyldigheden af den antagelse at Thorvald Petersen er en relativt ung mand i forhold til gennemsnitsalderen for mænd på samme uddannelsesniveau. Men under alle omstændigheder ville det på grundlag af den sidste meddelelse (4) ikke være urimeligt at antage at Thorvald Petersen er ungdommelig af sind. Denne antagelse kan også indgå i konfigureringen af personen. Men ligesom de andre antagelser er den kun en – i bedste fald god – hypotese. Og selvom læsere kan svare på spørgsmål der vedrører sådanne hypoteser, er det slet ikke sikkert at de udcastes under læsningen og indgår i den løbende konfigurerings.⁵

Det er til gengæld underforstået (*P*, §69) at grunden til at han springer let ned, er at han er i godt humør, og at grunden til at han er i godt humør, er at det er hans fødeby han skal gæste. Og sådanne psykiske kausale relationer mellem de handlinger, tilstande og begivenheder tekststykket beskriver, må indgå i læserens konfigurerings af handlingsforløbet hvis der overhovedet skal være tale om en forståelse. Disse underforståelser danner endvidere grundlag for den implikation at personen har en eller anden positiv følelsesmæssig tilknytning til sin hjemstavn. Denne implikation må indgå i konfigureringen af personen.

Når dette er underforstået, og læseren som følge heraf kan konfigurere personen som en med denne følelsesmæssige tilknytning, er det fordi tekstens sætninger er struktureret informativt på en bestemt måde. Den informationsstrukturelle beskrivelse af sætningen kan man finde i den funktionelle tekstteori der er en disciplin under pragmatisk, normativ tekstteori. I første sætning er »let« og »med en vis gymnastisk dygtighed« nyfokus per default for så vidt som de begge er de ubestemte bundne led der står længst til højre (*P*, §66,3). Nyhedsfokusering er et løfte fra afsenderen til modtageren om at den meddelte information direkte eller indirekte ved at lede frem til (og muliggøre forbindelsen til) det følgende vil være relevant for modtageren. Med nyfokus angiver afsenderen hvilket spørgsmål der besvares i de efterfølgende sætninger (*P*, §66,3). Ved dette fokus er spørgsmålet 'og netop let og med en vis gymnastisk dygtighed, og hvorfor det?'⁶ Det besvarer den efterfølgende sætning. I denne sætning er »i godt

5. Garnham & Oakhill udpeger den fejl hos Bransford. Alan Garnham & Jane Oakhill: »The Mental Models Theory of Language Comprehension«, B. K. Britton & A. C. Graesser (eds.): *Models of Understanding Text*, New Jersey 1996. Og Keenan et. al. advarer mod at bruge tests der ikke kan vise om inferens foregår under eller efter læsningen. J. M. Keenan, G. R. Potts, J. M. Golding & T. M. Jennings: »Which elaborative inferences are drawn during reading? A question of methodologies«, D. A. Balota, G. B. Flores d'Arcais & K. Rayner (eds.): *Comprehension processes in reading*, New Jersey 1990.

humør« det ubestemte bundne led længst til højre. Dette nyfokus angiver igen hvilket spørgsmål der besvares i den efterfølgende sætning, nemlig 'og netop i godt humør og hvorfor det?' (*P*, §66,4 c). Og det giver den næste sætning så svar på. I den tredje sætning er det »sin fødeby« der er det ubestemte bundne led længst til højre. Det angiver igen hvilket spørgsmål der besvares i den efterfølgende sætning, nemlig 'og netop sin fødeby, og hvad med den?' (*P*, §66,4b). Dette spørgsmål får vi imidlertid ikke svar på; teksten fortsætter nemlig således:

E.1.B. ... ja, det var just ikke *det*, som glædede ham ... men han kom der i det behageligste ærinde at hæve en arv på femhundrede daler.

At han er i godt humør, har altså ikke noget at gøre med at han skal gense sin fødeby, men med at han er på vej til at indkassere femhundrede daler. Her bruger afsenderen operatoren 'ikke' til at markere at der i modtagerens konfigurerings er en konneksion (i dette tilfælde en psykisk kausal relation mellem at han er i godt humør og at han skal gense sin fødeby) der skal slettes, og konnektoren 'men' til at markere (præsupponere) at der er en kontrastiv konneksion (i dette tilfælde en psykisk kausal relation mellem at han er i godt humør og er på vej til at indkassere femhundrede daler).

Det metainformative indskud viser imidlertid at afsenderen netop observerer principperne om forudsigelighed og relevans der – foruden ikke-redundans – gælder for informationsstrukturering af tekster, og endvidere at afsenderen er bekendt med de antagelser om informationernes relevans læseren som følge heraf underforstår i tekstforståelsen. Afsenderen ved således at læseren – der støtter sig til informationsstrukturen – underforstår at det gode humør har noget at gøre med det at personen skal gense fødebyen. Afsenderen ved således også at indskuddet må foranledige 1) en opløsning af konfigurerings af personen som en der har en positiv følelsesmæssig tilknytning til hjemstaven, og 2) en rekonfigurerings af personen som en der – i det mindste – er mere interesseret i at indkassere femhundrede daler end i at gense sin hjemstav (med den antagelse om hans følelsesmæssige tilknytning til hjemstaven dette forhold så giver anledning til).

Bemærk i øvrigt at en eventuel antagelse om hans økonomiske situation, understøtter rekonfigurerings, og at rekonfigurerings omvendt bestyrker hypotesen om at hans økonomiske situation er dårlig. Bemærk også at omstændighedsangivelsen »For første gang i 10 år« skifter funktion. I den første konfigurerings fungerer den som en kontekstuel præmis for handlings-

6. *P*, §66 4c (Togebys skriver ganske vist 'kun' og ikke 'netop'. Men som Lars Heltoft har peget på er 'netop' vel det adverbial der beskriver indskrænkningen af fokusforventningen bedst).

markøren i påstanden »Thorvald Petersen *kunne ikke andet end* være i godt humør«; »kunne ikke andet« fungerer som en instruktion til læseren om at søge efter en præmis der udelukker at han kunne være i et humør der ikke var godt. Og omstændighedsangivelsen kan netop indgå som kontekstuel præmis i en slutning ud fra en baggrundsviden der kan formuleres som et princip om at jo længere tid man er borte fra noget man har en positiv følelsesmæssig tilknytning til, jo mere sandsynligt er det at man er i godt humør når man skal gense det. I den retrospektive konfigurerings fungerer omstændighedsangivelsen derimod som en af de kontekstuelle præmisser for antagelsen om at han sandsynligvis ikke har en særlig positiv følelsesmæssig tilknytning til hjemstavn (en slutning ud fra en baggrundsviden der i det konkrete tilfælde kan formuleres som et princip om at hvis han havde en positiv følelsesmæssig tilknytning, så ville der ikke være gået 10 år).

Selvom afsenderen hjælper læseren tilbage på sporet, og læseren efterfølgende kan rekonfigurere personen nogenlunde tilfredsstillende, skuffer teksten ikke desto mindre fokusforventningerne. Afsenderen har altså udnyttet informationsstrukturen til at skabe nogle forventninger teksten ikke indfrier.

Hvad der er interessant fra et karakterologisk synspunkt, er for det første at en læser i konfigureringen af en person tilsyneladende har en lang række andre informationer til rådighed end den meddelte information, og for det andet at der i kraft af tekstlige elementer og strukturer er to mulige modstridende konfigureringer af personen: en på grundlag af E.1.A. og en på grundlag af E.1.A. + E.1.B. Nogle af tekstkomponenterne i E.1.A. er bifunktionelle. Det er en udfordring til redegørelsen for konfigureringen af personer i fiktive fortællende tekster.

I det seneste store karakterologiske værk på dansk, *Karakterens rolle*, argumenterer Per Krogh Hansen for at karakteren kan betragtes som en ikke-tidslig størrelse. Til støtte for dette synspunkt peger PKH på at der findes en lang række karakterer »der er kendetegnet ved at være statiske og uden omskiftelser«, karakterer for hvilke det gælder at vi »aldrig får det mindste 'hint' om hvilken retning deres udvikling vil tage«, at mange værker »tilstræber den ikke-udviklingsbaserede model« (*Kongens Fald* med Mikkel Thøgersens udvikling som eksempel nævnes), og at »det at en karakter er 'flersidig' behøver ikke nødvendigvis at være forbundet med et temporalt forhold«.⁷

Umiddelbart synes det da også klart at man i en eller anden forstand kan sige at Thorvald Petersen ikke har ændret sig – at han så at sige »hele tiden« har været mere interesseret i at indkassere femhundrede daler end i at gense

7. Per Krogh Hansen: *Karakterens rolle. Aspekter af en litterær karakterologi*, Kbh. 2000, kap. 3, II. (Herefter forkortet KR).

hjemstavnen og således heller ikke fra begyndelsen havde den positive følelsesmæssige tilknytning til hjemstavnen der indgår i den første konfiguration. Men hvilket synspunkt er det man indtager her? Det er klart at den tidslige dimension er forudsat, ellers ville man slet ikke kunne sige at karakteren ikke udviklede sig. Selv hvis læsere konfigurerede statiske repræsentationer af karakterer, så måtte de i det mindste have statiske repræsentationer fra forskellige tidspunkter for at kunne sammenligne disse konfigurationer og sige at der ikke var forskel på en række relevante områder. Når man ikke desto mindre ser bort fra den tidslige dimension og de enkelte konfigurationer, så er det selvfølgelig fordi man betragter karakteren fra et synspunkt hvor læsningen er afsluttet, og teksten er udlagt. Det er med andre ord forudsat at teksten er en meddelelse. Lad os kalde det det eksegetiske synspunkt. Fra et eksegetisk synspunkt er karakteren den konfiguration vi står tilbage med når teksten er læst og udlagt.

I overensstemmelse med det eksegetiske synspunkt definerer PKH karakteren som et resultat af en konstruktionsproces. Tekstsystematisk defineres karakteren som et »tekstligt konstrukt« der »består af en specifik selektion og kombination, der etablerer den som betydende størrelse«. Og sprogbrugsmæssigt defineres den som en »formation (narrativ substruktur) i tekstens overordnede struktur«, der »består af en række differentierende karakteristika (et udvalg og en kombination af de af teksten postulerede kulturelle og tematiske værdier, m.m.)« (*KR*, p. 114-115).

Karakteren fremstilles som et semantisk hierarki med en overfladestruktur der omfatter fem konstituenters læseren kan »oversætte« (*KR*, p. 124) til træk, en mellemstruktur med fire dimensioner der udgør karakterens konfiguration, og en dybdestruktur der determinerer konfigurationen. Ligesom overfladestrukturen består dybdestrukturen af fem konstituenters. Hvad PKH skriver om dybdestrukturen, er følgende »Dybdestrukturen neden under mellemstrukturen indeholder de 'regelsæt' og værdier, karakteren og teksten mere generelt konstitueres af. Den fungerer som garant for karakterens strukturering og bliver synlig gennem karakteren ved at fungere paradigmatiske for de træk, der fremstilles på overfladeniveauet« (*KR*, p. 130). Selvom det ikke er ekspliciteret hvilken status dybdestrukturen har, så synes det forudsat med termer som 'dybdestruktur', 'regelsæt', 'konstitueres', 'garant for strukturering' at der er tale om en virtuel semantisk (makro-)struktur den enkelte tekst kan realisere.

PKH er opmærksom på den kritik der fra forskelligt hold kan rejses mod den kompositionelle redegørelse for meningsproduktion der er forbundet med den strukturelle semantik. Med henvisning til gestaltteorien medgiver PKH at karakteren er mere end summen af dens konstitutive enkeltdele (*KR*, p. 140). Men ikke desto mindre insisterer PKH altså på at karakteren stadig kan defi-

neres som en specifik selektion og kombination der »etablerer den som« (*KR*, p. 115) eller »gør den til« (*KR*, p. 238) en betydende størrelse, og at der kan opstilles et semantisk hierarki.

Svaret på hvor dette mere kommer fra, redegøres der for ved henvisning til en gensidig afhængighed mellem dimensioner i mellemstrukturen: »Selv om vi måske nok kan isolere f.eks. en psykologisk profil [en af de fire dimensioner i karakterens konfiguration] og iagttage den selvstændigt, vil den samtidigt altid være præget af, hvad der sker i de andre (...) Samspillet mellem disse dimensioner danner en gestalt, en helhed, der giver os oplevelsen af en centreret enhed (en fysisk og nominal stabilitet), der går forud for trækkene, selvom det er gennem disse træk vi skaber den« (*KR*, p. 143, mit indskud). I forlængelse heraf skriver PKH at det er »hensigtsmæssigt på et generelt niveau at betragte karakterens struktur som en gestalt – eller formuleret mere præcist: Den oplevelse vi tilsyneladende har, når vi på grundlag af sprog danner os forestillinger om ’mennesker’, kan sammenlignes med de iagttagelser, gestaltpsykologien har gjort«. Hvordan vi kommer fra den semantiske struktur til forestillinger om mennesker, kan jeg imidlertid ikke finde en redegørelse for i *Karakterens rolle*. Det er netop denne bevægelse jeg vil se nærmere på i det følgende. Jeg betvivler nemlig ikke PKH’s lange række af skarpe iagttagelser af karakterer. Men jeg er skeptisk med hensyn til det fundament disse iagttagelser ifølge fremstillingen hviler på.

I det følgende skal et alternativ til det eksegetiske synspunkt udfoldes. Det omfatter et alternativ til den semantik og tekstforståelsesteori der efter alt at dømme, er forudsat i PKHs strukturalistiske redegørelse for personkonfigurationen. Problemet ved en strukturel, kompositionel semantik er at den ikke kan forklare at personer kan konfigureres forskelligt på grundlag af samme sproglige struktur, dvs. det fænomen jeg har kaldt bifunktionalitet. Problemet ved den tekstforståelsesteori der ofte ligger i forlængelse af en strukturel, kompositionel semantik, er at den har vanskeligt ved at forklare visefænomenet (‘showing’)⁸ i forståelsen af fortællende tekster.

Alternativet tager udgangspunkt i funktionel tekstteori der er en disciplin under pragmatisk, normativ tekstteori. Denne funktionelle teori omfatter et alternativ til den strukturelle, kompositionelle semantik og den tekstforståelsesteori der ligger i forlængelse heraf. Den funktionelle tekstteori er kompatibel med en poetik der ikke opfatter fiktive fortællende tekster som meddelelser, men som noget der skal foranledige en bestemt forståelsesproces.

8. Wayne Booth: *The Rhetoric of Fiction*, London 1991, Part. 1, Chap. 1.

Tekstteori og fiktive fortællende tekster

I det følgende bruger jeg ordet 'tekst' om en sproglig konstruktion der skal ligge til grund for en forståelsesproces. En tekst er altså dels en konstruktion, dels noget der skal ligge til grund for en forståelsesproces. Der kan ikke skelnes mellem gode og dårlige tekster (eller tekster og ikke-tekster) med henvisning til teksten som sproglig konstruktion, men kun med henvisning til teksten som noget der skal ligge til grund for en bestemt type forståelsesproces. Det er den tekstforståelsesteoretiske formulering af 'formålssynspunktet'.⁹ En bedømmelse af en tekst forudsætter altså en processering af teksten (eller i det mindste et forsøg på en processering).

Som sproglig konstruktion kan teksten betragtes som et system af realiserede sproglige valg inden for de rammer sprogsystemet udgør. At valgene træffes inden for rammerne af sprogsystemet eller i det mindste nogenlunde inden for, er en betingelse for at teksten overhovedet bliver genstand for en forståelsesproces. Men det at valgene er foretaget inden for rammerne af sprogsystemet, er ikke tilstrækkelig til at teksten kan gøres forståelig. Det er også hensigtsmæssigt inden for rammerne at træffe nogle valg der er befordrende for en forståelsesproces. En normativ teori om tekster må både beskrive det system af normer der udgør sprogsystemet, og det system af normer der styrer valgene inden for rammerne af sprogsystemet således at en læser kan nå til en given forståelse. Det er det den pragmatiske, normative tekstteori gør.

Når man anvender dette tekstbegreb på fiktive fortællende tekster, viser der sig at være flere tekster indlejret i teksten. I forfatterens tekst (en fiktiv fortællende tekst) er fortællerens tekst (en fortællende tekst) indlejret, og i fortællerens tekst er personers tekster (alle mulige forskellige teksttyper) indlejret. I denne sammenhæng beskæftiger jeg mig ikke med forfatterens tekst. Forfatterens tekst antages at være mimetisk relevant. Den skal mere præcist føre læseren gennem en mimetisk proces der strækker sig over en konfiguration, en opløsning og en refiguration med en trussel mod konfigurationens kohærens som omdrejningspunkt.¹⁰ Det er en normativ poetik der 1) foreskriver at fiktive fortællende tekster skal have refleksiv funktion,¹¹ og 2) antager at den refleksive funktion netop befordres af en sådan mimetisk proces.

9. Peter Harder: »Tekstpragmatik. En kritisk vurdering af nogle principielle og praktiske tilgange til tekstbeskrivelsen, med ansatser til et alternativ«, in John Edelsgaard Andersen og Lars Heltoft (red.): *Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori 10-11*, København 1979, p. 127.

10. Ricœur: *Time and Narrative* vol 1, Chicago 1984.

11. Ricœur: *Fortolkningsteori*, Kbh. 1979.

I denne sammenhæng beskæftiger jeg mig kun med fortællerens tekst, d.v.s. en fortællende tekst, og den kan have mange andre hensigter end en poetisk. Forståelsen af fortællerens tekst omfatter en forståelse af personernes tekster. Som det vil fremgå, kan det nemlig være vanskeligt at skabe kohærens uden en sådan forståelse.

En fortællende tekst defineres i denne sammenhæng ved sit indhold, ikke ved sin form.¹² Fortællende teksters genstand er handlingen, dvs. handlings- og begivenhedsforløb. Forståelsen af en fortællende tekst består således i at konfigurere et kohærent handlings- og begivenhedsforløb. Det kohærente handlings- og begivenhedsforløb repræsenterer (skal repræsentere) en helhed der består af en begyndelse, en midte og en slutning.¹³

Det semantiske aspekt af forståelsen af fortællende tekster, herunder konfigureringen af personer i fortællende tekster, begrænser sig til hvilken sproglig viden der antages at gå forud for fortællingen og at strukturere fortællingen. Det kan kaldes fortællingens præfiguration.¹⁴

Det tekstforståelsesteoretiske aspekt af forståelsen af fortællende tekster, herunder konfigureringen af personer i fortællende tekster, begrænser sig til hvad det er der processeres i forståelsen, og hvordan det processeres. Det kan kaldes fortællingens konfiguration.¹⁵

I de følgende to afsnit skal vi under disse to aspekter se nærmere på hvordan en læser kan nå fra en semantisk struktur til en mimetisk struktur.

Præfiguration

Den sprogsystematiske redegørelse for præfigurationen postulerer semantiske enheder – dvs. virtuelle sproglige enheder – der er større end propositionen.¹⁶ F.eks. en narrativ struktur som Greimas' aktantmodel eller en karaktergrammatik som PKHs. Disse enheder er nødvendige for at organisere de semantiske mikrostrukturer hierarkisk.¹⁷ Ved henvisning til makrostrukturelle enheder kan man operere med sådan noget som en grundlæggende betydningsstruktur for teksten i form af et semantisk hierarki, dvs. et rent sprogligt konstrukt. Inden for den sprogsystematiske tekstforståelsesteori repræsenteres denne betydningsstruktur som et hierarki eller som et netværk.¹⁸ Betyd-

12. Ricœur: *Time and Narrative* vol 1, Chicago 1984.

13. Aristoteles: *Poetik*, København 1994.

14. Ricœur: *Time and Narrative* vol. 1.

15. Ricœur. *Time and Narrative* vol. 1.

16. Teun van Dijk: *Text and Context*, London 1977, chap. 5. Walter Kintsch: *Comprehension. A Paradigm for Cognition*, Cambridge 1998, p. 67.

17. van Dijk, p. 143, Kintsch, p. 66.

18. Kintsch.

ningsstrukturen antages at reflektere hukommelsesstrukturen.¹⁹ Og forståelsen af en tekst består så ifølge den sprogsystematiske tekstforståelsesteori primært i at konfigurere denne struktur.²⁰ Ifølge de mest radikale sprogsystematiske tekstforståelsesteoretikere beror forståelsen udelukkende på sproglig viden; det er ikke nødvendigvis en begrænsende faktor da de simpelthen forudsætter at al viden er lagret i et propositionelt format.²¹ Andre medgiver at der processeres situationelle modeller, men fastholder at denne processering er sekundær i forhold til processeringen af det propositionelle netværk.²²

Der er ganske rigtigt psykologisk evidens for semantiske mikrostrukturer som propositionen.²³ Sådanne semantiske enheder må således også antages at indgå i tekstforståelsesprocessen på et eller andet niveau.²⁴ Men der er ikke psykologisk evidens for makrostrukturer som tekstgrammatikker, karaktergrammatikker eller andre dybdestrukturer med – som van Dijk fremhæver – en status svarende til sætnings- eller sætningsledsstrukturer.²⁵ Hvis de er præcist defineret, afkræftes de gang på gang i sprogbrugen,²⁶ og hvis de ikke er, kan de hverken be- eller afkræftes.²⁷ De tekstlige regulariteter den sprogsystematiske tekstforståelsesteori henviser til som indikationer på makrostrukturer,²⁸ er langt snarere pragmatisk end de er sprogsystematisk motiverede.²⁹ Pragmatisk motivation kan både forklare kreative afvigelser, men også en lang række andre former for vellykket sprogbrug der hverken eksplicit eller ‘implicit’³⁰ realiserer de postulerede makrostrukturer.

Alternativet til den sprogsystematiske redegørelse for tekstforståelsen er modelredegørelsen. Ifølge modelredegørelsen afhænger forståelsen ikke kun af semantiske netværk eller noget andet format der udelukkende repræsenterer ordbetydninger. Den afhænger også af modeller der er baseret på betydninger af udtryk, på læserens viden om verden og på den kontekst der er etableret i (og med) modellen. Modelredegørelsen tager udgangspunkt i en

19. Carl H. Fredriksen: »Semantic Processing Units in Understanding Text«, R. O. Freedle (ed.): *Discourse Processes: Advances in Research and Theory*, New Jersey 1977, p. 57.

20. van Dijk, Kintsch, Fredriksen.

21. Fredriksen, p. 57, men besynderligt nok også i de Beaugrandes kommunikativt orienterede tekstlingvistik; ifølge de Beaugrande er al viden lagret i et propositionelt format. Robert de Beaugrande: *Text, Discourse, and Process*, New Jersey 1980, p. 29.

22. Kintsch.

23. Johannes Engelkamp: »Levels of language comprehension and systems of information processing«, in Dieter Stein (ed.): *Cooperating with Written Texts*, Berlin 1982.

24. Engelkamp.

25. van Dijk, chap. 5.

26. Harder: »Tekstpragmatik«.

27. P. N. Johnson-Laird: *Mental models*, Cambridge 1983, p. 361-369.

28. van Dijk og Kintsch.

29. Harder »Tekstpragmatik«.

30. van Dijk.

række eksempler og observationer der indikerer at det sprogbrugere gør når de forstår sproglige ytringer, er at konstruere mentale modeller.³¹ Johnson-Laird eksemplificerer med det fænomen at vi kan orientere os med lukkede øjne på grundlag af ytringer, dvs. erstatte den information vi får per perception, med informationer i ytringer. I disse tilfælde svarer den hukommelsesstruktur vi orienterer os efter, ikke til strukturen af sætninger eller propositioner, men til strukturen af situationer som vi perciperer eller forestiller os dem.

Denne teori understøttes af en række tests hvor testpersonerne i genkaldelsen af udsagn der beskriver situationer, forveksler disse udsagn med udsagn med et andet semantisk indhold, nemlig et semantisk indhold der beskriver forhold der – hvis de havde forestillet sig den beskrevne situation – ville indgå i forestillingen.³² Forvekslingen indikerer at læsere konstruerer mentale modeller af situationer på grundlag af ytringer. Teorien understøttes også af at man kan konstatere »spatial priming« i reaktionstidsforsøg med beskrivende tekster.³³

Johnson-Lairds *Mental Models* kan fremhæves som eksponent for modelredegørelsen. Her antages det at modeller som dem der optræder i eksemplerne ovenfor, har samme struktur som dem man kan konstruere på grundlag af perception. De er med andre ord isomorfe med den perciperede virkelighed. Johnson-Laird opstiller en typologi der omfatter en gruppe af perceptuelle modeller ('fysiske modeller')³⁴ og en gruppe begrebslige modeller. Endelig – og nok så vigtigt for forklaringspotentialt – antages det at modeller kan indgå i modeller som kan indgå i modeller osv. Johnson-Laird er ikke uddybende omkring strukturen af de enkelte typer af modeller. Det der fremhæves, er at de i kraft af deres struktur kan tjene et formål.

Hvad der gør modelredegørelsen attraktiv fra et karakterologisk synspunkt, er naturligvis at den ikke reducerer personen til en aktant i en makrostruktur. Men modelredegørelsen indebærer også at personen ikke er en makrostruktur. Ifølge modelredegørelsen for den fortællende tekst er personen en model af et handlende menneskeligt væsen. Hvilken type model (herunder typer af modeller i modellen) der udgør personen, dvs. om det er

31. Johnson-Laird: *Mental models*.

32. J. D. Bransford, J. R. Barclay and J. J. Franks: »Sentence memory: A constructive versus interpretive approach«, *Cognitive Psychology*, 3, 1972, p. 193-209.

33. Når personer præsenteres for beskrivelser af rumlige arrangementer og der efterfølgende bliver spurgt til tilstedeværelsen af de forskellige elementer i arrangementet et efter et, så er reaktionstiden en funktion af den rumlige afstand mellem det element der bliver spurgt til, og det element der blev spurgt til umiddelbart før. (Engelkamp henviser til forsøg af Michel Denis og Hubert Zimmer).

34. Johnson-Laird: *Mental models*, p. 422.

en film lignende repræsentation eller blot en sekvens af simple rammer, afhænger af formålet med personen i fortællingen.

Handlingens primat i poetikker som Aristoteles' og Ricœurs indebærer således heller ikke en underordning af personerne; menneskelig handling forudsætter handlende menneskelige væsener. Det er til gengæld klart at personen reduceres i den forstand at den kun er interessant ved det den har gjort, gør og vil gøre, og er blevet udsat for, udsættes for, og vil blive udsat for – om det så er at tage slips på, gå rundt med grøn pilotjakke og soldaterstøvler, gifte sig, blive forgiftet, tage job som forsikringsagent, blive indkaldt eller hvad ved jeg. Hvordan personen f.eks. ser ud, er kun interessant hvis det har handlingsmæssige konsekvenser.³⁵

Den grundlæggende uenighed mellem den sprogsystematiske redegørelse og modelredegørelsen angår altså hvad det er der processeres i tekstforståelsen, og falder således snarere ind under konfiguration end præfiguration. Men som det også fremgår, indebærer de forskellige opfattelser af konfigurationen hver deres opfattelse af præfigurationen. Ifølge den sprogsystematiske redegørelse er det sproglige makrostrukturer der præfigurerer fortællingen. Ifølge modelredegørelsen er det viden ud over den sproglige præfiguration der går forud for fortællingen, og det antages at denne viden er lagret i modeller. Denne viden er en del af fortællingens præfiguration, men det skal ikke forstås sådan at modellerne reproduceres i forståelsen ved hjælp af fortællingen som sprogligt konstrukt; det er snarere sådan at der med tekstens udtryksstørrelser henvises til lagrede modeller og at de ændres ved hjælp af det sproglige konstrukt. Det har konsekvenser for hvilken sproglig præfiguration man må antage. Det kan illustreres med et meget simpelt eksempel. Ifølge Kintsch' netværksredegørelse er det der sker når læsere støder på ytringen 'stolen er til højre for bordet', at 'til højre for' processeres som en semantisk relation (evt. betegnet) i en propositionel struktur. Resultatet er en struktur der kan repræsenteres således:³⁶

ER[STOLEN, BORDET]
└─── TIL HØJRE FOR

Som det fremgår, er det en kompositionel struktur hvor de enkelte semantiske komponenter har hver deres repræsentationelle indhold.

Ifølge modelteorien fungerer det semantiske indhold derimod som en instruktion om at sætte en bestemt stol i et forhold til et bestemt bord

35. Når handlingen er så central for Aristoteles og Ricœur, hænger der sammen med at etikken har en væsentlig aktiepost i deres poetikker.

36. Kintsch.

svarende til det forhold der ville være mellem dem i en model som blev konstrueret på baggrund af en sansning, og som et menneske efterfølgende ville kunne orientere sig efter. Det kan repræsenteres således:³⁷

bord stol

Dermed antages det også at den semantiske komponent kun har en funktion i arbejdshukommelsen. Og ligesom netværksredegørelsen antager at overfladestrukturer slettes når de er processeret til et propositionelt format, antager modelredegørelsen at den semantiske relation slettes når den er processeret til modelformat. Semantiske relationer indgår altså ikke i modellen; her er relationerne f.eks. rumlige. Og således reflekterer tekstens semantiske struktur ikke hukommelsesstrukturen.

Ifølge modelredegørelsen kan sproglige udtryk ikke stå direkte for mentale strukturer der konstrueres af sprogbrugeren. Det forholder sig snarere sådan at sproglig betydning foranlediger konstruktionen af en mental model. Dette forhold mellem sprog og mental repræsentation er det der fanges med den procedurale semantik.

I *Functional semantics* lægger Peter Harder bl.a. det procedurale aspekt til grund for en funktionel semantik. Harder definerer betydning således: »betydningen af et (sprogligt) udtryk er dets (kanoniske, rette) kommunikative funktion, dvs. dets potentielle bidrag til den kommunikative funktion af den ytring den tager del i.«³⁸ Harder perspektiverer definitionen der ækvivalerer et ords betydning med dets funktion (snarere end med det repræsentationelle indhold i sig selv), ved at henvise til den sene Wittgensteins diktum om at et udtryks betydning er dets brug. Definitionen opdaterer diktummet på to måder: 1) Det bortfiltrerer eksplicit alle tilfældige aspekter ved brugen af udtryk; og 2) det undgår det antimentalistiske standpunkt. Det mentale er nødvendigt, men konstituerer ikke i sig selv betydning. Betydning må forstås som kommunikativt potentiale for en sprogbruger.

Når man alligevel kan insistere på at tale om sådan noget som betydning, er det fordi kun de brugte betydninger er dynamiske. Selv funktionel betydning har en værensmåde hvor de blot holdes i et statisk beredskab; for at sige 'hallo', må du allerede besidde muligheden for at sige 'hallo'.³⁹

Det funktionelt semantiske synspunkt omfatter grammatiske morfemer, strukturer og systemer. En funktionel grammatik bevæger sig nemlig i retning

37. Johnson-Laird: »Mental Models«, in H. A. Simon & C. A. Kaplan: *Foundations of Cognitive Science*, Massachusetts 1989.

38. Peter Harder: *Functional semantics. A Theory of Meaning, Structure and Tense in English*, Berlin 1996, s. 101 (min oversættelse).

39. Harder: *Functional semantics*.

gen af en semantik for så vidt som den ikke interesserer sig for grammatiske morfemer, strukturer og systemer i sig selv, men for deres betydningsmæssige funktion.⁴⁰ Der kan således også redegøres for disse som semantiske komponenter, strukturer og systemer.

Semantiske komponenter og strukturer antages altså at indgå i konfigurationsprocessen, men de processeres fra det semantiske format til et modelformat. Sådanne komponenter og strukturer kan beskrives i en funktionel sproglære.

En funktionel sproglære opererer med forskellige sætningsfunktioner. En sætning har både repræsentationel, tekstuel og interpersonel funktion. Skellet mellem tre overordnede funktioner stammer fra Halliday, men der er ikke brugt samme betegnelser, og redegørelserne under de enkelte funktioner stammer hovedsageligt fra Togeby.⁴¹

Sætningens propositionelle struktur har repræsentationel funktion. På grundlag af den propositionelle struktur kan læsere konstruere mentale modeller af tilstande, overgange og begivenheder. Den repræsentationelle funktion omfatter også omstændighedsangivelser. På grundlag af omstændighedsangivelser kan læsere konstruere situationel kontekst.

Sætningens informationsstruktur har tekstuel funktion. Informationsstrukturen markerer hvad der er emne og hvad der er fokusdomæne. Emnet instruerer modtageren i at identificere tid, sted, genstande og omstændigheder i den mentale model, og nyfokus markerer hvad der er ny og relevant information i forhold til modtagerens mentale model over emnet. Den tekstuelle funktion omfatter også konnektorer, operatorer og koreferentielle enheder og strukturer. De markerer hvilken inferens der er relevant for at skabe kohærens i den mentale model.

Sætningen har interpersonel funktion. Den syntaktiske type er en af sætningens sproghandlingsmarkører. Sproghandlingsmarkører omfatter syntaktisk type, afslutningstegn, performativer, refleksionsadverbialer,⁴² omsagnstype og bestemte verber (*P*, §84). Sproghandlingsmarkører markerer hvorledes en given model skal indlejres i en anden model. Den interpersonelle funktion omfatter også relationsmarkører som socialdeiksis⁴³ og handlingstype. De markerer hvilke sociale relationer der gælder (skal gælde) mellem kommunikationsparterne i den situationelle model af kommunikationen (*P*, §77).

40. M. A. K. Halliday: *An Introduction to Functional Grammar*, London 1998.

41. Halliday.

42. John Edelsgaard Andersen: »Adverbier – sprogvidenskabens stedbørn« i *Beiträge zur nordischen Philologie* 15, Frankfurt 1986.

43. Jef Verschueren: *Understanding Pragmatics*, London 1999, p. 21.

Altså: Hvis man vil sammentænke sprog og mimesis, må man altså operere med en funktionel, strukturel og ikke en strukturel, kompositionel, repræsentationel semantik: Et semantisk hierarki eller netværk er ganske simpelt ikke en mimetisk struktur. Der er med andre ord ikke isomorfi mellem et semantisk hierarki og »Den oplevelse vi tilsyneladende har, når vi på grundlag af sprog danner os forestillinger om 'mennesker'« (KR, p.143).

Kendskab til sprogregler er imidlertid ikke tilstrækkeligt til at producere og forstå en fortællende tekst. Et funktionelt kompetencebegreb omfatter også specifikke tekstprincipper (P, §3). Dvs. principper der gælder for organiseringen af teksten af hensyn til forståelsen. For den fortællende teksttype er det principper for organisering af teksten således at læseren på grundlag af teksten kan konfigurere en kohærent⁴⁴ mental model af et handlings- og begivenhedsforløb. Kohærens skal ikke forstås som en egenskab ved teksten,⁴⁵ men noget der kan tilskrives den mentale model der kan konstrueres på grundlag af teksten.⁴⁶ Som eks. kan nævnes principperne for informativitet der blev henvist til i gennemgangen af Schandorph-eksemplet. Principperne skal imidlertid ikke beskrives her.

Sprogreglerne og de specifikke tekstprincipper udgør det funktionelle kompetencebegreb. Men det er ikke tilstrækkeligt til at forklare den kommunikative handlen ved hjælp af tekster. Fra en pragmatisk, normativ tekstteoretisk synsvinkel omfatter kompetencen til at forstå tekster som sproghandlinger også en kommunikationslogik og en kommunikationsetik. Den første er beskrevet ved en række generelle principper (maksimer) for udveksling af information inden for rammerne af et vedtaget formål.⁴⁷ Den anden er beskrevet ved en række betingelser for den kommunikative handlen for så vidt som den sigter mod indbyrdes forståelse.⁴⁸ Maksimerne og betingelserne skal heller ikke beskrives her. Kommunikationslogikken og -etikken fuldender det man kan kalde det kommunikative kompetencebe-

44. Johnson-Laird: »Mental models« 1989. G. Yule & G. Brown: *Discourse analysis*, Cambridge 1983.

45. Yule & Brown, samt Green. Georgia M. Green: *Pragmatics and Natural Language Understanding*, New Jersey 1996.

46. Bemærk at det også betyder at en begyndelse ikke er defineret ved det tekstlige forløb, men ved det handlings- og begivenhedsforløb der kan konfigureres på grundlag af teksten. Hvis man antager modelregørelsen for tekstforståelsen, repræsenterer det altså ikke et problem for en Aristotelisk poetik at mange fortællende tekster indledes med en beskrivelse af slutningen, og at det tekstlige forløb i øvrigt ikke svarer til handlings- og begivenhedsforløbets tidlige orden. Det kan blive vanskeligere at konfigurere handlings- og begivenhedsforløbet, men det der konfigureres, er ikke desto mindre en helhed med en begyndelse, en midte og en slutning.

47. H. P. Grice: »Logic and conversation«, Carol Henriksen (red.): *Can you reach the salt? Pragmatikkens klassiske tekster*, København 2001.

48. Jürgen Habermas: »What is Universal Pragmatics«, in *Communication and the Evolution of Society*, Cambridge 1995.

greb. Det pragmatiske, normative tekstteoretiske begreb om kompetence til at forstå en tekst som en sproghandling, f.eks. en fortælling, omfatter således sprogreglerne, de specifikke tekstprincipper, de generelle principper (maksimer) og de kommunikative betingelser.

Konfiguration

I foregående afsnit har jeg lagt mig fast på modelredegørelsen for tekstforståelsen. Modelredegørelsen rummer dels nogle antagelser om hvad det er der processeres i tekstforståelsen, og dels nogle antagelser om hvordan det processeres. Hvad angår de første antagelser, definerer Johnson-Laird en mental model som en vidensrepræsentation hvis struktur er identisk med strukturen af de forhold den repræsenterer.⁴⁹ Den kan bestå af elementer der udelukkende svarer til perceptuelle størrelser, og så realiseres den som et billed- eller film lignende fænomen. Men den kan også bestå af elementer der svarer til abstrakte forhold; deres mening er bestemt af procedurer for at manipulere modeller.⁵⁰ Abstrakte forhold er f.eks. tro, vide og fiktion. Der er altså forskellige typer af modeller,⁵¹ og modeller kan indgå i modeller. Endelig kan en mental model ikke indeholde variabler, dvs. der konstrueres en – og kun én model – og den repræsenterer en bestemt situation. Når en enkelt model ikke desto mindre kan stå for et uendeligt antal modeller, er det fordi den kan revideres løbende.⁵²

Hvad angår antagelserne om hvordan modeller processeres, er der nogen uenighed. Følgende udgangspunkt er fælles. For at nå til en forståelse af sætninger der indgår som dele i en tekstlig sprogbrugshelhed, benytter læsere sig af information fra to kilder: 1) Information som kan afledes af sætningerne uafhængigt af konteksten. Det svarer til det jeg i gennemgangen af Schandorph-eksemplet kaldte meddelt, forudsat og præsupponeret information. 2) Information som stammer fra læserens forståelse af den tekstlige sprogbrugshelhed, og som bestemmer indholdet af sætningerne når de bruges i den bestemte kontekst. Det omfatter information om de genstande, forhold og situationer teksten refererer til, og svarer bl.a. til det jeg kaldte underforståelser, implikationer og hypoteser i gennemgangen af Schan-

49. Johnson-Laird: *Mental models*, p. 419.

50. Johnson-Laird: »Mental models«.

51. Der følger dog ikke en tilfredsstillende forklaring med Johnson-Lairds typologi.

52. Kernen i teorien om den mentale model er at en mental model repræsenterer extensionen af et udsagn, dvs. den situation udsagnet beskriver, mens systemet af procedurer til at revidere modellen repræsenterer intentionen af et udsagn, dvs. sættet af alle mulige situationer udsagnet beskriver (Johnson-Laird: *Mental models*, p. 440).

dorph-eksemplet. Forskellen mellem disse to forståelsesniveauer er baggrunden for introduktionen af begrebet tekstlig inferens. Det at inferere svarer til en proces hvor læseren på grundlag af information der stammer fra læserens forståelse af teksten som sprogbrugshelhed, slutter sig til information som ikke kan afledes af sætningen uafhængigt af konteksten.⁵³

Spørgsmålet er så præcist hvordan og hvornår læseren infererer under læsningen, og i hvilken udstrækning det at nå til en forståelse af sætningernes kontekstuelte bestemte information er uafhængig af og sekundær i forhold til at nå til sætningernes kontekstuaafhængige indhold.

Med hensyn til processeringen af sætningens kontekstuaafhængige indhold er problematikken indsnævret ved antagelsen om at der i forståelsen af fortællende tekster ikke processeres større sproglige enheder end strukturer der er funderet på en helsætning, dvs. en propositionel struktur, en informationsstruktur og en illokutionær struktur. Spørgsmålet er ikke om denne processering er tilstrækkelig; det er den som det fremgik i forrige afsnit, ikke. Spørgsmålet er i hvilken udstrækning denne processering går forud for og er uafhængig af konteksten.

Begrænsningen af processeringen af sproglige strukturer til helsætningsbaserede strukturer har ikke desto mindre konsekvenser for hvordan og hvornår inferens må antages at foregå under forståelsen af fortællende tekster.

Hvis man som de sprogsystematiske redegørelser antager at det der konfigureres i tekstforståelsen, kan repræsenteres ved propositioner der er hierarkisk organiseret, så er det nærliggende at recurrere til logiske strukturer i form af regler og skemaer når der skal redegøres for tekstlig inferens. Ifølge de sproglige, logiske tilgange foregår tekstlig inferens ved at læseren anvender bestemte slutningsskemaer på sæt af propositioner. På grundlag af relationer mellem de propositioner der allerede findes i tekstbasen, slutter man sig til nye propositioner der kan tilføres tekstbasen. Og det antages at der findes særlige skemaer som gør læseren i stand til at etablere forbindelse ('connectivity')⁵⁴ i teksten ved at slutte sig til forskellige relationer.

I modelredegørelsen antages tekstlig inferens at kunne foregå ved hjælp af modeller. Det kan illustreres med et simpelt eksempel:

E.2. »Det blæste koldt, og Jastrau slog kraven op om ørerne,...«⁵⁵

53. Simon C. Garrod: »Incremental Pragmatic Interpretation versus Occasional inferencing during Fluent Reading«, Gert Rickheit & Hans Strohner (eds.): *Inferences in text processing*, Amsterdam 1985, p. 162.

54. de Beaugrande.

55. Tom Kristensen: *Hærværk*, København 1977.

I dette tekststykke markerer (præsupponerer) konnektoren »og« at der er en relation mellem de to sætningers indhold, men ikke præcist hvilken relation. I forståelsen af tekststykket kan læseren imidlertid uproblematisk slutte sig til at det er en psykisk kausal relation. Ifølge modelredegørelsen sker det ikke ved at anvende logiske skemaer (eller ved rekurs til sproglige makrostrukturer); læseren antages at konstruere en mental model på grundlag af de to sætninger, og så kan relationen afledes direkte af modellen. Garnham og Oakhill formulerer det således at hvis to sætninger refererer til en virkning og dens årsag, er den korrekte redegørelse for hvorfor sætningerne er kohærente, ikke at der er en kausal kohærensrelation mellem dem; i stedet beror deres kohærens indirekte på det faktum at de beskriver begivenheder, tilstande eller processer der opfattes som kausalt relaterede i den verden teksten handler om.⁵⁶

Modelredegørelsen udelukker ikke at der foregår tekstlig inferens på grundlag af propositioner, men den hævder altså at der er andre former for inferens end denne.

I overensstemmelse hermed skelner Garrod mellem to typer tekstlig inferens: pseudoinferens og ægte inferens.⁵⁷ Pseudoinferens dækker over det at aflede information direkte fra modeller. Ægte inferens dækker over inferens på grundlag af propositioner. Spørgsmålet er så hvornår inferens foregår herunder ganske særligt hvor meget under selve læsningen og af hvilken type.

Modelredegørelsen forbindes ofte med øjeblikkelighedsantagelsen.⁵⁸ Den går ud på at udtryksstørrelser tolkes så hurtigt som muligt så snart som muligt. Garrod udlægger antagelsen således at målet for processeringen er at etablere forbindelse mellem et udtryk og noget der allerede er repræsenteret i modellen.⁵⁹ I forlængelse heraf skelner Garrod mellem to processeringer: en primær som sigter på at tolke udtryk direkte på grundlag af modellen af domænet, og hvor al den inferens der foregår, er pseudoinferens, og en sekundær der benytter sig af ægte inferens. Den primære antages at gå forud for den sekundære. Endvidere antages det at den sekundære først og fremmest igangsættes ved fortolkningsproblemer eller -fejl.⁶⁰

Den kritik der er rejst mod øjeblikkelighedsantagelsen, er at en sprogbrugers relativt begrænsede processeringskapacitet ikke kan honorere de

56. Garnham & Oakhill, p. 334-335.

57. Garrod, p. 168-173.

58. Gert Rickheit, Udo Günther & Lorenz Sichelschmidt: »Coherence and coordination in written text: Reading time studies« Dieter Stein (ed.): *Cooperating with Written Texts*, Berlin 1982.

59. Garrod, p. 174.

60. Garrod, p. 175-178.

krav denne antagelse stiller til den. Garrod forsvarer øjeblikkelighedsantagelsen med at tekstlig inferens foregår meget effektivt gennem mentale modeller af situationer fordi modeller meget effektivt indskrænker mulighederne verden. Pseudoinferens er med andre ord ikke så kapacitetskrævende som inferens ved at anvende skemaer på propositioner.⁶¹ Garrod antager simpelthen at pseudoinferens foregår automatisk. Ægte inferens er derimod en kontrolleret aktivitet.

Garnham peger på at øjeblikkelighedsantagelsen ikke nødvendigvis er forbundet med modelredegørelsen.⁶² Og der er da også en række tilfælde hvor processeringen af sætningsbaserede sproglige strukturer må antages at gå forud for at tolke den enkelte udtryksstørrelse på grundlag af modellen. Det gælder f.eks. tetske sætninger der reelt er emneløse (*P*, §66) og således ikke aktualiserer en mental model. F.eks. 'Det var i den korte skumring' (en indledning).⁶³ Man må altså tage visse forbehold for øjeblikkelighedsantagelsen i forbindelse med forståelsen af de enkelte udtryksstørrelser i fortællende tekster. Garrods antagelse om at pseudoinferens går forud for ægte inferens i forståelsen af fortællende tekster, antages derimod at gælde uden forbehold.

Spørgsmålet er så hvor meget pseudoinferens der foregår øjeblikkeligt. Ifølge Garrod er alt hvad der kan afledes af en model principielt mulig. Han nævner referentiel inferens (genstande, tid og sted) og tildeling af roller herunder fysiske dispositioner. Men han præsenterer ikke en systematisk gennemgang. Spørgsmålet efterlades altså ubesvaret.

På grundlag af hukommelsestests antog Bransford at læsere sluttede sig til en lang række informationer under læsningen. Det har siden vist sig at hukommelsestest ikke kan tjene som evidens for at en given inferens er foregået under læsningen. Der kan være tale om rekonstruktioner der foregår i forbindelse med at læseren bliver spurgt.⁶⁴

I redegørelser for hvor meget inferens der faktisk foregår i forståelsen af tekster (i øvrigt meget ofte med fortællende tekster som eksempel),⁶⁵ opererer mange tekstforståelsesteoretikere med en distinktion mellem 'bridging' inferens (eller 'necessary inference') og uddybende inferens ('elaborative

61. Garrod, p. 174.

62. Garnham & Oakhill, p. 320.

63. Tom Kristensen: *En anden*, København 1985.

64. Keenan et. al., p. 382.

65. Ifølge Graesser & Clark er grunden til at psykologer beskæftiger sig med fortællende tekster, den at fortællende tekster tilsyneladende er mere lig den naturlige begrebsliggørelse i den menneskelige bevidsthed, end forklarende tekster er. De henviser til en række forsøg der viser at fortællende tekster når de sammenlignes med forklarende tekster, læses meget hurtigere, er lettere at forstå og lettere at huske. Arthur C. Graesser & Leslie F. Clark: »The Generation of Knowledge – Based Inferences during Narrative Comprehension«, Gert Rickheit & Hans Strohner (eds.): *Inferences in text processing*, Amsterdam 1985, p. 55.

inferences' eller 'projection').⁶⁶ Nært forbundet med denne distinktion er distinktionen mellem baglæns inferens og forlæns inferens⁶⁷ (hos Keenan et. al. er de to distinktioner endog sammenfaldende).⁶⁸

Bridging inferens skaber forbindelse mellem sætninger. I sætning-for-sætning-læsningen vil det sige til forudgående sætninger. Derfor svarer den typisk til baglæns inferens. Det er f.eks. forståelsen af anaforen 'han' som refererende til Thorvald Petersen i »For første gang i ti år skulle han gæste sin fødeby«, dvs. konfigurering af referentielle forbindelser. Ved uddybende inferens når læseren til information der nuancerer konfigureringen. Det er f.eks. at Thorvald Petersen ikke er en yngling, og at han ikke er velhavende. Som Keenan et. al. peger på, er distinktionen snarere baseret på hvad der motiverer inferensen, end hvilken type information inferensen forsyner os med. Bridging inferens er nødvendig for at skabe kohærens, mens uddybende inferens kun nuancerer forståelsen. Bridging inferens antages at foregå automatisk i forståelsen, mens det antages at uddybende inferens ikke foregår under forståelsen.

Så vidt er en række af de tekstforståelsesteoretikere der skelner mellem nødvendig og uddybende inferens enige. Problemet er så hvordan kohærens skal defineres.

Minimal inferens modellen (MIM) for tekstforståelsen opererer med et snævert begreb om kohærens, lokal tekstkohærens.⁶⁹ Ifølge denne model svarer læsningen til konfigureringen af tekstens kontekstafhængige information, mens integrationen af denne information på globalt niveau anses som en sekundær strategisk eller problemløsningsorienteret aktivitet. Ifølge MIM etableres lokal tekstkohærens først og fremmest ved referentielle forbindelser. Den inferens der foregår automatisk, er altså referentiel inferens. Kausal inferens kan også foregå automatisk, men kun hvis den 1) er nødvendig for at etablere referentiel forbindelse, og 2) kan afledes fra viden der allerede er tilgængelig (ko-tekstuel viden).

Global kohærens modellen (GKM) opererer med et bredere begreb om tekstkohærens. Ifølge GKM etableres kohærens når læsere slutter sig til 1) referentielle forbindelser mellem et lille sæt propositioner der er tilgængelige i korttidshukommelsen (lokal kohærens), og 2) kausale forbindelser der forbinder hver episode i en tekst fra begyndelsen til enden.⁷⁰ GKM antager at

66. Keenan et. al. p. 377-378. Graesser & Clark, p. 70. Debra L. Long, Mark R. Seely, Brian J. Oppy & Jonathan M. Golding: »The Role of Inferential Processing in Reading Ability«, B. K. Britton & A. C. Graesser (eds.): *Models of Understanding Text*, New Jersey 1996.

67. Anthony J. Sanford: »On the nature of text-driven inference«, D. A. Balota, G. B. Flores d'Arcais & K. Rayner (eds.): *Comprehension processes in reading*, New Jersey 1990, p. 516.

68. Keenan et. al., p. 377-78.

69. Long et. al.

70. Op.cit., p. 192-193.

læsere etablerer kausale forbindelser ved at fastlægge hvorfor enhver handling og begivenhed er foregået. Kohærens skal således betragtes som forklaringsbaseret: Handlinger og begivenheder er kun forstået i den udstrækning at læsere kan give forklaringer på hvorfor de er foregået. Forklaringerne omfatter information om årsager og motivationer og om omstændigheder der går forud for eller muliggør handlinger og begivenheder.⁷¹

Begge disse modeller har imidlertid det problem at de kræver en klar redegørelse for hvad der menes med »nødvendig for en kohærent forståelse«. Som et fundamentalt problem peger Vonk og Noordman på at forståelse ikke er et absolut ('monolithic'), men et graderet begreb.⁷² Men det kan en tekstforståelsesforsker jo ikke bruge til så meget. I stedet kan man overveje om andre typer af inferens end dem der angives, kan være nødvendige for forståelsen.⁷³ F.eks. kan følgende relativt simple eksempel fra Tom Kristensens *Hærværk* give anledning til overvejelser om vurderinger af adfærd, herunder sproglig adfærd, kan være nødvendige for forståelsen.

E.3. »Men det er vist skik i småborgerlige hjem, – så vidt jeg da ved – at præsentere. Det har jeg ladet mig fortælle. Og det er altså Stefan Stefensen, den eneste digter vi har haft i Norden siden Sigbjørn Obstfelder, og det er Ole Jastrau – du ved nok, Stefan – ham den kompromitterede – anmelderen ved løgnebladet derovre – overløberen – forræderen. – Ja, undskyld, Ole, sådan skal en gæst vist ikke optræde – «

Men Jastrau var allerede i færd med at bukke dybt og ironisk.⁷⁴

For at lave forbindelsen mellem ytringen i anførselstegn og den adfærd den efterfølgende sætning beskriver, er man nødt til have følgende informationer til rådighed: 1) at en af de kommunikative handlinger der udføres med ytringen, er en præsentation, 2) at denne handling hævdes som rigtig, 3) at den måde handlingen udføres på, giver anledning til tvivl med hensyn til om gyldighedskravet i forhold til normer og værdier blev hævdet med rette, 4) at en anden af de kommunikative handlinger der udføres med ytringen, er en undskyldning, 5) at en af de normativt rigtige reaktioner når man præsenteres er at bukke, 6) at der er en kontrastiv relation ('men') mellem en udført undskyldning for at en ytring ikke indfrier et gyldighedskrav, og en normativt rigtig reaktion på den kommunikative handling der er blevet undskyldt for

71. Op.cit., p. 193.

72. Wietske Vonk & Leo G.M. Noordman: »On the control of inferences in text understanding«, D. A. Balota, G. B. Flores d'Arcais & K. Rayner (eds.): *Comprehension processes in reading*, New Jersey 1990, s. 448.

73. Garnham & Oakhill.

74. Kristensen: *Hærværk*.

(‘allerede’), og 7) at man – når man overdriver en reaktion (‘dybt’) – kan negere (eller ændre) reaktionens effekt (‘ironisk’).

Det antages at den gennemsnitlige læser uden problemer slutter sig til forbindelsen mellem ytringen og Jastraus adfærd. Det forekommer ikke desto mindre meget vanskeligt at redegøre for denne baglæns bridging inferens om motivationen for Jastraus adfærd i MIM.⁷⁵ Da denne model kun beskæftiger sig med den kontekstafhængige information, får den faktisk problemer så snart personer udfører selvstændige kommunikative handlinger i fortællinger. Men også global kohærensmodellen har problemer for så vidt som kohærens begrænser sig til forklaringer på hvorfor en handling er foregået. I eksemplet er det nemlig nødvendigt for forståelsen at kunne forklare ikke alene hvorfor handlingen at bukke foregik, men hvorfor den foregik på den måde den gjorde, nemlig dybt og ironisk.

For at lave denne forbindelse må læseren for det første konfigurere handlingerne, herunder sproghandlingerne, og for det andet må læseren vurdere disse handlinger ud fra normer og værdier. Og det er netop betingelserne for at vise-fænomenet i forståelsen kan opstå, dvs. det at læseren ikke får noget fortalt om personernes hensigter, holdninger og egenskaber, men kan slutte sig til disse ud fra personernes handlinger. Hvad angår konfigurationen af handlingerne, kan den ikke udelukkende ske på grundlag af sætningernes propositionelle strukturer. For så vidt som der indgår sproghandlinger, må den også ske på grundlag af sætningernes handlingsmarkører. Dernæst skal det bemærkes at det er den tekstuelle funktion der markerer at der er en forbindelse mellem gæstens ytring og Jastraus adfærd. Og denne forbindelse kan ikke laves uden at henholde sig til markeringerne af hvilken inferens der er relevant for at lave forbindelsen, f.eks. at det med ‘Men’ præsupponeres at der er grunde til at Jastrau ikke skulle bukke, at tidsadverbiet markerer at Jastraus handling påbegyndes før gæstens ytring er afsluttet, og at informationsstrukturen markerer at dybt og ironisk er særlig relevant information. Hvad angår vurderingerne af handlingerne, kan de ikke ske på baggrund af propositionelle strukturer og ud fra semantiske regler (som f.eks. ‘sortally correctness’). Det er en sammenblanding af repræsentationsniveauer. Vurderingen af handlingerne må ske på baggrund af en situationel model, og ud fra de kommunikationsetiske og kommunikationslogiske normer der gælder i situationen – i dette tilfælde ganske særligt den forudsatte gyldighedshævdelse om rigtig ytring og indfrielsen af den, og høflighedsmaksimens

75. Selvom jeg ikke mistænker mine læsere for at være platte, skal det måske lige understreges at det at en tekstforståelsesteori der også omfatter illokutionære strukturer, kan redegøre for forbindelsen, selvfølgelig ikke har noget at gøre med at fortællerens tekst i Tom Kristensens roman *Hærværk* handler om talehandlinger (som spilopmageren Fish har foreslået i lignende tilfælde). Det gør fortællerens tekst i Tom Kristensens roman ikke.

regulering af udvekslingen inden for rammerne af det accepterede formål at præsentere sig.

Visefænomenet beror på – og må forklares ved – at den der handler, er i et forståelsesmæssigt afhængighedsforhold til den der konfigurerer handlingen og situationen der handles i. Dette forståelsesmæssige afhængighedsforhold kan beskrives ved handlingens relation til de normer og værdier der antages af den der konfigurerer handlingen i dens situationelle kontekst. Det er således netop det pragmatiske, normative begreb om tekstforståelseskompetencen der kan forklare vise-fænomenet. I denne sammenhæng har jeg ikke beskrevet reglerne, principperne, maksimerne og betingelserne, og der er således heller ikke grundlag for at udfolde dette synspunkt. Potentialet skal dog antydes. Bemærk f.eks. gæstens tredobbelte distancemarkering ‘vist’, ‘så vidt jeg da ved’ og ‘Det har jeg ladet mig fortælle’. Det er et brud med et specifikt tekstprincip om økonomi for relationen. Det kan give anledning til en tolkning af gæstens relation til borgerlige konventioner. Og her viser der sig et misforhold mellem bestræbelsen på at lægge afstand til de borgerlige konventioner og det forhold at gæsten faktisk benytter sig af dem i situationen (også selvom gæsten benytter sig af dem til at fornærme Jastrau; hvis han vitterligt havde så stor foragt for borgerlige konventioner, kunne han have fornærmet Jastrau på en lang række andre måder). Misforholdet danner grundlag for at konfigurere personen som en der kun er anti-borgerlig i teorien, men ikke i praksis. Det er en egenskab man f.eks. forbinder med en salonkommunist, og en sådan stereotypi kan aktualiseres hvis flere brud understøtter en sådan konfiguration af personen.⁷⁶ Den foreslåede tolkning hviler på et enkelt brud, og det er oftest et alt for tyndt grundlag at tolke på. For tolkningen på grundlag af brud gælder et princip om jo flere brud der kan understøtte tolkningen, jo bedre. Eksemplet tjener således udelukkende som illustration af det fænomen at brud kan foranledige tolkning.

Som det afgørende problem ved de redegørelser der skelner mellem nødvendig inferens og uddybende inferens, peger Sanford på at der ikke er en klart defineret grænse mellem nødvendig inferens og uddybende inferens. Tre forhold taler mod et klart skel.

For det første kan man konstatere automatisk forlæns uddybende inferens. Sanford henviser til et forsøg Sanford og Garrod har lavet med følgende teksteksempel (konstruerede eksempler noteres K.E.):

76. For konfiguration af personer på grundlag af brud i fortællerens sprogbrug se Simon Borchmann: »Tillid og mistanke i litterær tekstanalyse«, Lars Heltoft og Carol Henriksen (red.): *Den analytiske gejst*, København 2001.

K.E.1. John was on his way to school.
He was worried about the math lesson.
He hoped he could control the class today.

Når læsere bliver præsenteret for dette fragment af en historie, får de fleste af dem problemer med den tredje sætning og der er et signifikant fald i læsehastigheden. Og de får endnu større problemer hvis den efterfølges af

It was not a normal part of a janitor's duty.

Resultatet af disse forsøg indikerer at en øvet læser gør mere end blot repræsentere John som en menneskeligt hankønsvæsen – og det er udelukkende den information om John der meddeles. Det ser ud til at læsere for at forstå teksten også indplacerer John i en situation hvor han er en dreng der er tydeligt bekymret for den kommende matematiktime. John indsættes i rollen som skoledreng. Således, skriver Sanford og Garrod, forankrer roller personer som John til beskrevne situationer. Og denne forankring synes at være en central del af en normal forståelsesproces.⁷⁷ Forsøgsresultaterne er evidens for automatisk uddybende inferens.⁷⁸

For det andet kan man konstatere ufuldstændig baglæns inferens. Blandt de klassiske eksempler på dette fænomen fremhæver Sanford følgende spørgsmål:

K.E.2. Can a man marry his widow's sister?

Det svarer mange modtagere på uden at bemærke at en mand er død hvis han har en enke. Den nødvendige slutningsproces der når frem til at »manden har en enke«, foregår altså ikke. Et andet eksempel er:

K.E.3. This book fills a much needed gap.

77. Simon Garrod & Anthony Sanford: »Refential processing in reading: Focusing on roles and individuals«, D. A. Balota, G. B. Flores d'Arcais & K. Rayner (eds.): *Comprehension processes in reading*, New Jersey 1990.

78. Man kan dog tilføje at der er det problem med eksemplet at 'to school' og 'to work' må være semantiske modsætninger i konteksten. Og så udelukker 'to school' at John er på vej til arbejde. Denne semantiske lukning kunne de have undgået med brugen af bestemt form dvs. 'to the school'. Det tolkes snarere neutralt som en institution der både er en skole og en arbejdsplads. Og så er det spørgsmålet om de vil have fået samme resultater. Når de bl.a. beskæftiger sig med tolkning af determination, kan det undre lidt at de i det mindste ikke overvejer denne mulighed.

Det forstås ofte som en positiv bedømmelse af bogen.⁷⁹ Endelig kender mine læsere sikkert også eksemplet med flystyrtet på grænsen mellem to lande der giver læsere anledning til overvejelser over hvor de overlevende skal begravnes.

Der er altså ikke alene evidens for forlæns inferentiel aktivitet, men også for en slags ufuldstændighed i baglæns inferens. Det underminerer en antagelse om at der kun processeres nødvendig inferens under læsningen. På denne baggrund foreslår Sanford en modifikation af reglen om nødvendig inferens: Der er visse typer af inferentiel aktivitet der må udføres for at støtte forståelsen, men inferentiel aktivitet ud over denne kan finde sted, og de centrale aktiviteter kan være ufuldendte.⁸⁰

For det tredje – og det er så vidt jeg kan se den vigtigste kritik – peger Sanford på at antagelserne der skelner mellem nødvendig og uddybende inferens, overser en række forhold der også er afgørende for om en given uddybende inferens foregår. Det kan illustreres med Schandorph-eksemplet. Hvis en læser præsenteres for:

K.E.4. Cand. Phil. Thorvald Petersen sprang ned fra en anden klasses waggon.

er det langt fra sikkert at læseren slutter sig til noget om Thorvald Petersens økonomiske situation. Men havde den været som K.E.5, er det straks mere sandsynligt, som K.E.6., måske endnu mere sandsynligt, som K.E.7., måske endda endnu mere sandsynligt, for slet ikke at tale om K.E.8. og K.E.9.:

K.E.5. Det var en anden klasses waggon Cand. Phil. Thorvald Petersen sprang ned fra.

K.E.6. Det må have været en anden klasses waggon Cand. Phil. Thorvald Petersen sprang ned fra.

K.E.7. Den waggon Cand. Phil. Thorvald Petersen sprang ned fra, var en anden klasses.

K.E.8. Den waggon Cand. Phil. Thorvald Petersen sprang ned fra, var naturligvis en anden klasses.

K.E.9. Tag ikke fejl af at den waggon Cand. Phil. Thorvald Petersen sprang ned fra, var en anden klasses.

Havde sætningen været som K.E.10.:

79. Garnham & Oakhill (henviser til Sanford & Garrod 1994).

80. Sanford, p. 522.

K.E.10. Cand. Phil. Thorvald Petersen nærmest snublede ned fra en anden klasses waggon og benene eksede under ham da han ramte perronens trægulv.

er det tænkeligt at nogle læsere ville slutte sig til noget om Thorvald Petersens tilstand, f.eks. at han var beruset.

Eksemplerne kan illustrere Sanfords pointe, nemlig af inferens først og fremmest må betragtes som en funktion af 1) tekststrukturen, 2) af ordvalget og 3) de mekanismer en afsender i øvrigt benytter sig af til at fremhæve hvilken information der er relevant at inddrage i forståelsen af en sætning (3 er en kreativ oversættelse af 'topicalization devices').⁸¹ Det er altså ikke kun sætningens realisering af den propositionelle struktur der er afgørende for om inferens foregår, og hvilken inferens der foregår; det er også – som det er forsøgt illustreret med de konstruerede eksempler – sætningens informationsstruktur og dens handlingsmarkeringer. Sanford medgiver at nogle processer er mere vigtige end andre for integreringen af tekstens informationer til en kohærent repræsentation, men tilføjer at anaforer, tildeling af roller, tidslige anaforer, og kausal kohærens kun er nogle af de tilfælde hvor behovet for en forbindelse kan markeres eksplicit i teksten.⁸² I funktionel grammatisk terminologi kan det formuleres således at de teorier der skelner mellem nødvendig og uddybende inferens, negligerer sætningens tekstuelle og interpersonelle funktioner.⁸³ Det at sådanne funktioner er med til bestemme hvilken forlæns uddybende inferens der foregår, reducerer brugbarheden af distinktionen mellem nødvendig og uddybende inferens.⁸⁴ Det kan formuleres således at det i teksten er markeret hvilken inferens der er relevant for at skabe kohærens.

Som det fremgik af Sanford og Garrods eksempel, afleder læseren information af situationelle modeller, f.eks. at John er en skoledreng. Denne information er tilsyneladende styrende for forståelsen af de efterfølgende udtryksstørrelser. Det er derfor læsere får problemer. Noget tilsvarende har jeg forsøgt at vise i gennemgangen af Schandorph-eksemplet. Her var tre af de afledte informationer at Thorvald Petersens ikke er en yngling, at han har kørt med toget, og at han har kørt på anden klasse. Jeg antager⁸⁵ at der ville opstå problemer hvis tredje sætning i Schandorph-eksemplet havde set ud som i K.E.11, K.E.12. eller K.E.13..

81. Sanford, p. 520.

82. Sanford, p. 522.

83. Halliday.

84. Sanford, p. 520.

85. Testen er ikke foretaget endnu, men er under forberedelse.

K.E.11. Cand. Phil. Thorvald Petersen sprang let ned fra en anden klasses waggon og »satte af« med en vis gymnastisk dygtighed på perronens bræddegulv.

Thorvald Petersen kunne ikke andet end være i godt humør.

Han havde fødselsdag og skulle i Zoologisk Have med tante Ellen i Valby.

K.E.12. Cand. Phil. Thorvald Petersen sprang let ned fra en anden klasses waggon og »satte af« med en vis gymnastisk dygtighed på perronens bræddegulv.

Thorvald Petersen kunne ikke andet end være i godt humør.

For første gang i 10 år, skulle han ud at rejse med tog.

K.E.13. Cand. Phil. Thorvald Petersen sprang let ned fra en anden klasses waggon og »satte af« med en vis gymnastisk dygtighed på perronens bræddegulv.

Thorvald Petersen kunne ikke andet end være i godt humør.

På første klasse blev man trakteret med både cigar og cognac.

At Thorvald Petersen ikke er en yngling, at han har kørt med toget, og at han har kørt på anden klasse, er ikke nødvendigvis informationer læseren er blevet instrueret i at aflede, dvs. de er ikke nødvendige underforståelser eller implikationer. Men sådanne afledninger kan ikke desto mindre konstateres. For så vidt som tekstens udtryksstørrelser forstås på grundlag af konteksten, og disse informationer indgår i konteksten, må sådanne afledte informationer også kunne have indflydelse på forståelsen af de øvrige udtryksstørrelser i teksten.

Som Garrod påpeger, er det forkert at forklare denne type informationsafledning med et traditionelt logisk inferensbegreb. Men det er spørgsmålet om pseudoinferens er en god betegnelse. Den eneste funktion denne betegnelse tjener, er at markere en opposition til den propositionelle redegørelse for inferens. En anden betegnelse der omfatter denne type informationsafledning, ligger faktisk lige for i kognitionsvidenskaben. Her skelner man overordnet mellem sproglige logiske tilgange der opfatter informationsprocessering som logisk slutning ved hjælp af sproglige repræsentationer, og de psykologiske problemløsningsorienterede tilgange der opfatter informationsprocessering som en heuristisk søgen ved anvendelse af repræsentationer der på en eller anden måde modellerer problemsituationen.⁸⁶ Det skal tilføjes at Simon og Kaplan peger på at forskellen på logisk slutning og heuris-

86. Herbert A. Simon & Craig A. Kaplan: »Foundations of Cognitive Science«, H. A. Simon & C. A. Kaplan: *Foundations of Cognitive Science*, Massachusetts 1989.

tisk søgen er en gradsforskel snarere end en artsforskel. Så vidt jeg kan se, falder en del af det der betragtes som forlæns uddybende pseudoinferens ind under den heuristiske processering. Den type forlæns uddybende pseudoinferens der falder ind under den heuristiske processering, har jeg kaldt for hypoteser. Vonk og Noordman skriver at omfanget af den inferens der foregår i læsningen, er stærkt afhængig af læserens viden og læserens formål med tekstlæsningen.⁸⁷ Dette forhold antages af gælde i særligt udstrakt grad for hypoteserne.

At lade hypoteserne indgå i forståelsen har ikke den konsekvens at forståelsen bliver en psykolingvistisk gætteleg. I min redegørelse har jeg udpeget sproglige komponenter og strukturer der styrer informationsprocesseringen, foruden argumenter, prædikater og propositionelle strukturer. Når information af en så relativt subjektiv karakter som hypoteser ikke desto mindre må indgå i redegørelsen for tekstforståelsen, er det fordi en række konstaterede forståelsesproblemer og -fejl bedre kan forklares ved det heuristiske princip end ved inferensprincippet. Heuristisk søgen er hverken en så pålidelig eller en så stærkt konventionaliseret procedure som inferens.⁸⁸ Netop derfor kan denne processering bedre forklare forståelsesfejl og retrospektive korrigeringer af forståelsen. Hvis der udelukkende var tale om information der – hvad angik nødvendighed for forståelsen – havde samme status som implikatur, måtte tekster der foranledigede forståelsesproblemer og -fejl, være kategorisk dårlige tekster. Og sådan forholder det sig ikke. Det eksempel der bedst kan støtte denne påstand, er kriminalromanen. Kort sagt: For at blive overrasket over at butleren gjorde det, må vi have troet at det ikke var ham; men samtidig skal teksten muliggøre at det faktisk kunne være butleren »hele tiden« så at sige. I Sanford og Garrods eksempel K.E.I. er det særligt med hensyn til muligheden af at John kunne være en lærer, at der synes at være problemer. Den semantiske modsætning til 'to school' i konteksten må være 'to work'. Det foranlediger at en læser der processerer økonomisk, allerede i den første sætning lægger sig fast på at det er en dreng og dermed bl.a. udelukker mulighederne lærer og pedel.

Altså: En tekstforståelsesteori skal kunne forklare hvordan læseren på grundlag af teksten foranlediges til at tro at John er en skoledreng selvom han ikke er det, at Thorvald Petersen har en følelsesmæssig tilknytning til sin fødeby selvom han ikke har det, og at det var konen der slog manden ihjel, når det faktisk var butleren.

Indtil videre har tekstforståelsesforskning undersøgt meget få sprogbrugstyper, og teksteksemplerne har været af et relativt begrænset omfang.

87. Vonk & Noordman, p. 459-462.

88. Grice.

Tilmed har Keenan et. al. påvist at de procedurer der anvendes til at konstatere inferens, er mindst lige så afgørende som inferenstypen, når man skal afgøre om en given inferens foregår.⁸⁹ Derfor står man sig også ved en vis forsigtighed når man skal fastlægge hvornår inferens foregår under læsningen, og hvilken type der er tale om.

En tekstforståelsesteori der udelukkende opererer med inferensprincipet (dvs. alt det der falder ind under implikatur⁹⁰), har vanskeligt ved at forklare den indflydelse informationsafledning der ikke er markeret som relevant, har på forståelsen af tekstens udtryksstørrelser. Det betyder også at den for det første har vanskeligt ved at redegøre for det fænomen at en hypotese – altså en umarkeret informationsafledning – kan understøtte og uddybe en implikation, og at en implikation omvendt kan bestyrke en hypotese som det fremgik af gennemgangen af Schandorph-eksemplet. (Uddybning af implikation i rekonfigurering: Thorvald Petersen har meget brug for de femhundrede daler. Bestyrkning af hypotese: Thorvald Petersen er ganske givet ikke velstillet.) For det andet har den vanskeligt ved at redegøre for at læsere på grundlag af samme tekst kan lave både en »forkert« og en rigtig konfigurering. Dvs.: at tekstelementer kan være bifunktionelle som det fremgik af gennemgangen af Schandorph-eksemplet. (Omstændighedsangivelsen 'For første gang i ti år' kan både fungere som præmis for at han er glad netop fordi han skal se sin fødeby, og som præmis for at han nok ikke har en særlig positiv tilknytning til fødebyen.) Disse fænomener kan forklares med en heuristik.

En tekstforståelsesteori der udelukkende opererer med heuristiske procedurer, har til gengæld vanskeligt ved at forklare den høje grad af styring af informationsprocesseringen teksten yder. Dermed har den også svært ved at redegøre for at afsendere kan forlede læsere til at tage fejl som fortælleren i Schandorph-eksemplet kan gøre, som fortællere i kriminalromaner gør, og som Sanford og Garrod, så vidt jeg kan se, gør i forsøget med K.E.I. (se note 78).

Efter min opfattelse er det begrebet hermeneutisk proces der bedst kan dække de forståelsesfænomener, der er beskrevet. Det hermeneutiske begreb om tekstforståelsesprocessen kan omfatte såvel heuristiske processer som inferentielle procedurer. Endelig omfatter det hermeneutiske begreb om tekstforståelse også læserens viden og erkendelsesinteresser. Og som Vonk og Noordman peger på, er både læserens viden og tekstlæsningens formål afgørende for hvor meget inferens der foregår og af hvilken type. Det kan forklare hvorfor en læser der både har en viden om Sophus Schandorph

89. Keenan et. al.

90. Grice.

og om arbejdsmarkedsforholdene for akademikere i Danmark sidst i det nitteende århundrede, kan konfigurere Thorvald Petersen som en timelærer. Og det kan forklare hvorfor en læser med romantiske tilbøjeligheder kan konfigurere Thorvald Petersen som en person med en stærk følelsesmæssig binding til fødebyen og i forlængelse heraf evt. tage forskud på en følelsesladet genforening.

I Schandorph-eksemplet er det præfigureringen af teksten – ganske særligt informationsstruktureringen – der gør at personen kan konfigureres som en der har en følelsesmæssig tilknytning til sin hjemstavn. Man kan fremhæve nyhedsfokuseringen af 'sin fødeby' som særligt udslagsgivende for denne konfiguration. Nu viser det sig imidlertid at denne konfiguration må opløses. Teksten bryder med principperne for informationsstrukturering, og det foranlediger en opløsning af den konfiguration der skete på grundlag af tekstens præfiguration. Fortælleren kan altså ved præfigurering af teksten foranledige en bestemt konfiguration og opløse den ved brud med præfigurationen.

Nu er det et meget simpelt eksempel. Den første konfiguration opløses hurtigt og rekonfigureres. Og den opløses direkte ved en anden præfigurering, dvs. ved eksplicite markeringer af at læseren skal slette en konneksion og slutte sig til en kontrastiv konneksion. Det må således også snarere betragtes som en tidlig advarsel til læseren om at forlade sig på præfigurationen snarere end en egentlig strategi der går ud på at føre læseren bag lyset. Altså: Læseren der havde taget forskud på en følelsesladet genforening må tro om igen. Ved en refleksion vil den romantiske læser kunne se sine forventninger udstillet i en drøj realismes lys. Men der er vel at mærke udelukkende tale om en anskuelsespædagogisk advarsel og ikke et egentlig forsøg på at foranledige en refleksiv funktion.

I en lang række tekster advares læseren imidlertid ikke så hurtigt og slet ikke så direkte. Det er snarere undtagelsen end det er reglen i det materiale jeg har beskæftiget mig med (primært noveller (fra 1833-2000), men også enkelte romaner (fra 1857-1997)). Rekonfigureringen i disse sker heller ikke på grundlag af overensstemmelse med normsystemet, men på grundlag af brud med normsystemet. F.eks. kan hovedpersonen i fortællerens tekst i Knud Sørensens novelle »Forsikringen« umiddelbart konfigureres som selskabelig og lidt naiv på grundlag af normsystemet i den første del af teksten. Men på grundlag af fortællerens og personens brud med normsystemet i hele teksten og ved et større fortolkningsarbejde kan personen konfigureres som grisk, sadistisk og kynisk.⁹¹ Et sådant tekstligt system af ansatser til divergerende konfigurationer er befordrende for en refleksiv funktion.

91. Borchmann.

Afsluttende bemærkning

Fra et eksegetisk synspunkt har Thorvald Petersens ikke på noget tidspunkt i tekstforløbet haft en positiv tilknytning til sin fødeby. Det har han imidlertid fra et funktionelt synspunkt. I tekststykket er der ansatser til to forskellige konfigureringer af personen, og de må begge tilskrives en funktion. Den ene konfigurering sker på grundlag af normsystemet. Blandt de kommunikative standarder der er fastlagt af normsystemet, kan man fremhæve tekstlige komponenter og strukturer der er særligt udslagsgivende for denne konfigurering. Denne konfigurering antages at foregå intuitivt og mere eller mindre automatisk. Den anden konfigurering sker på grundlag af brud med normsystemet. Og den antages at være en kontrolleret forståelsesaktivitet.

For så vidt som fiktive fortællende tekster ikke er meddelelser, men skal foranledige en bestemt proces, må der opstilles et alternativ til den strukturelle, kompositionelle definition af personer i fiktive fortællende tekster: 1) Personen er semantisk set et system af ansatser, dvs. dynamiske semantiske enheder, til en konfigurering, snarere end den er en hierarkisk organiseret semantisk konfiguration af statiske repræsentationelle enheder. 2) Personen som sprogbrygsfænomen er ikke et semantisk konstrukt der skal rekonstrueres, men det processuelle korrelat til et system af ansatser til konfigurering. 3) Det processuelle korrelat kan omfatte divergerende konfigureringer således at det processuelle korrelat strækker sig over konfigureringer, opløsninger og retrospektive rekonfigureringer i forlængelse af hinanden.

Denne definition af personer i fiktive fortællende tekster kan kaldes funktionel. Den funktionelle definition har ikke den konsekvens at man ikke – fra et eller andet fortolkningsmæssigt synspunkt – kan tale om personen som et relativt stabilt fænomen. Den har den konsekvens at man i en karakterologisk analyse må adskille forskellige konfigureringsmuligheder fra hinanden.